

Також все ще чекають на залучення до наукового обігу листи з ГДА СБУ, завірені іншими псевдонімами Миколи Козака – “Вівчар”, “Кучма”, “Лука”, “Л”, “Очерет”, “Сергій Хортиця”, “С-к”, “Смок”, “Чор-енко”, “555”, “715”. За нашими підрахунками, їх налічується щонайменше 20.

Таким чином, хоч як це парадоксально звучить, незнання специфіки того чи іншого джерельного комплексу (у випадку з документами ОУН і УПА – псевдонімів авторів, криптонімів, шифрів) істотно загальмовує його розширення. У нашому випадку незнання псевда “Мамай”, а також нерозуміння різниці між співзвучними псевдонімами “Чупринко” і “Чупринка” призвело до того, що залишилося “у тіні” багато важливих ділових листів двох центральних суб’єктів українського визвольного руху середини ХХ ст. – головного командира УПА Романа Шухевича і референта СБ, провідника ОУН(б) на Волині та Поліссі Миколи Козака.

Володимир Ковальчук (Київ)

ДОКУМЕНТУВАННЯ ШЛЮБІВ В ОУН І УПА*

Серед досі не актуалізованих джерел з історії Організації українських націоналістів-бандерівців і Української повстанської армії трапляються й такі, що стосуються шлюбно-сімейних відносин повстанців. Щоб унормувати цю розладнану у воєнні та повоєнні роки ділянку свого життя, підпільники робили відчайдушні кроки, аж до підробки чи самочинного виготовлення необхідних документів. Однак, зважаючи на безправний статус підпільників у радянському (чи польському) суспільстві, а саме – перебування на нелегальному становищі, це вдавалося не всім.

Ясна річ, що впевненіше почувався той, хто у перші роки відновлення радянської влади в Україні (1944–1947) зумів виробити необхідні документи і розпочати “нове життя” – під іншими іменем та прізвищем¹. Інколи такі “народжені вдруге” навіть не те що не виїжджали за межі України, а й влаштувалися на роботу до радянських установ (командир куреня УПА Степан Коваль-“Рубашенко”)². Неодру-

* Науково-популярний виклад цього матеріалу див.: *Ковальчук В.* Шлюб по-бандерівськи // *Історична правда*. – 2010. – 18 жовтня // Інтернет-адреса: <http://www.istpravda.com.ua/articles/4cbc39efd9edf/> (7.02.2010)

¹ Так, Д. Куп’як, що в роки Другої світової війни очолював боївку СБ при Крайовому проводі ОУН(б) на Західноукраїнських землях, виїхав до Польщі за фальшивими документами на ім’я Бродзяка Владислава, а звідти у травні 1946 р. через ФРН дістався Канади. Член ОУН(б) “Олекса”, котрий співпрацював з провідником Турійського району на Волині, 1946 р. “з фальшивими документами” поїхав жити до Молдавії. (*Ковальчук В.* Використання підроблених документів, печаток і військових нагород у діяльності структур ОУН і УПА (неопублікована стаття)).

² У 1946 р. цей колишній командир куреня УПА “Котловина” роздобув собі у Зубкові Радехівського району посвідчення переселенця (якраз ішло переселення українців з Польщі) на ім’я Литвина Дмитра Петровича і влаштувався регентом церковного хору в с. Долматів. У 1949–1954 рр., вже як повноправний громадянин УРСР, працював художнім керівником Івано-Франківського будинку культури. (*Ковальчук В., Стеценко С.* Степан Коваль (“Рубашенко”) – командир загону УПА “Котловина” на Волині // *Військово-історичний альманах*. – 2009. – № 1. – С. 41–47).

жені з цієї категорії з часом мали всі шанси знайти “другу половинку”, якщо її бракувало, і цілком легально зареєструвати-задокументувати свої сімейні відносини.

Гірше доводилося повстанцям у Закерзонні. Відірвані від своїх дружин та дітей, котрі переїхали під час операції “Вісла” на проживання до Західної Польщі, вони мусли підробляти цілу низку документів, аби поєднатися з ними знову³.

Важко доводилося жінкам підпільників, котрі чекали на народження дитини. Матері-одиначки у 1940-ві рр. засуджувалися громадою. Тому ті, хто чекав на дитину, щоб уникнути зайвого поголосу, укладали фіктивні шлюби. Коли у 1947 р. “переселена” з Ярославського повіту Ольга Ільків-“Оля”-“Звіробій” (дружина провідника Стрийського надрайону ОУН(б) Володимира Лика-“Данила”, зв’язкова командира УПА Романа Шухевича) народила дитину в с. Княгиничі (нині – Рогатинський район Івано-Франківської області), виникла проблема, “на кого покликатися батьком”. За порадою Шухевича, було вирішено фіктивно побрати Ольгу Ільків з його охоронцем Любомиром Полюгою-“Богданом”. Останньому виробили документи фельдшера с. Княгиничі, і “родина” зажила розміреним життям молодого подружжя⁴.

Утім, такий прагматичний підхід панував не скрізь. Свідोцтво про одруження, яке збереглося у фондах Управління Служби безпеки у Волинській області, “узакононило” справжній, не вигаданий шлюб двох членів ОУН(б) на Волині – 29-річного Сарчука Василя і 27-річної Зубрицької Ліди. Молода надрукувала цю посвідку сама. Скористалася друкарською машинкою, адже була машиністкою провідника Луцької округи ОУН(б) Олександра Савири-“Зарічного”.

Свідоцтво (дивно, чому воно не зашифроване, як це практикувалося в підпіллі) датоване 1951-им роком, тобто вже було 6 років як закінчилася радянсько-німецька війна. “Ще до вступу у шлюб з «Яковом» я на своїй машинці заготовила бланк свідоцтва про одруження, а після весілля «Зарічний» сам заповнив це свідоцтво, завірив своїм підписом. Розписалися ми з «Яковом» у присутності свідків – оунівців «Лукаша», «Левка» і «Арсена»⁵, – розповіла про появу цього документа⁶ Зубрицька.

Кими були головні дійові особи вищезгаданої справи?

Лідію Зубрицьку знали у підпіллі за псевдами “Оля”, “Зіна”, “Тамара”. Мала, як на ті часи, пристойну освіту – 7 класів. Закінчила Луцьку семирічку 1939 р. Того

³ У вересні 1947 р. особам, що належали до 27-го Тактичного відтинку УПА “Данилів” і перебували на Закерзонні, їхнє керівництво надало підроблені польські документи для переїзду до своїх сімей, виселених під час операції “Вісла” до Західної Польщі. “Чисті оригінальні бланки паспортів, печатка гмінного уряду в Белзі справляли враження автентичних”, – згадував повстанець Микола Кухарчук-“Буревій” (*Ковальчук В. Використання підроблених документів, печаток і військових нагород...*).

⁴ *Ілук О.* Доля та спогади охоронця Романа Шухевича – Михайла Зайця-“Зенка”. – К., 2007. – С. 17.

⁵ Управління Служби безпеки України (далі – УСБУ) у Волинській обл. – Спр. 17863-ос. – Арк. 54.

⁶ Документ є другим з відомих на сьогодні джерел такого штибу. Перший – “акт вінчання” двох невідомих бандерівців від 6 липня 1950 року – працівник львівського Центру досліджень визвольного руху Руслан Забілий нещодавно опублікував у книзі “Українська повстанська армія. Історія нескорених”. Цей “акт...” має недолік – текст і підписи молодят зашифровані, відчитуються тільки дата документа і присяга молодят. (*Українська повстанська армія. Історія нескорених / Упор. В. В’ятрович. – Львів, 2007. – С. 142.*)

саме року Поліна Стельмашук-“Калина”, яка керувала осередком Юнацтва ОУН у с. Боголюби, призначила дівчину станичною цього села. Далі, до 1941-го, вона навчалася в акушерській школі у Львові. Там брала участь у діяльності осередку Юнацтва ОУН(б), яким керував уродженець с. Боголюби Григорій Максимчук-“Кайдаш”. У 1941-му батьки Лідії були виселені у “віддалені області СРСР”. У 1942 р. Ліда Зубрицька стала референткою жіноцтва Луцького району. Далі підпорядковувалася референтці УЧХ військової округи УПА “Турів” Василю Демчинській-“Циганці”. У лютому 1944 р., незадовго до встановлення радянської влади, вона пішла до загону УПА під командуванням Степана Ковалюка-“Рубашенка” і два місяці пропрацювала медсестрою. Квітень–грудень 1944 р. – працівниця повстанського шпиталю у Деражненському районі на Рівненщині. Наприкінці 1944-го очолила осередки Українського Червоного Хреста того самого району. У той час, коли на Волині відбувалася реорганізація мережі ОУН(б) і змінювалися методи роботи, Лідія Зубрицька хворіла. Одужавши, працювала машиністкою референта Служби безпеки (далі – СБ) Степана Янишевського-“Далекого”. Водночас, з осені 1945 р. до січня 1947 р., перебувала на контррозвідальній роботі – здійснювала пошук радянських агентів серед прибічників “Далекого”. Як відомо, останній у грудні 1945 р. не погодився з масовими чистками, запровадженими у підпіллі ОУН(б) на Волині провідником Миколою Козаком-“Смоком”, заявив про те, що не виконуватиме вказівок Миколи Козака, а буде підпорядковуватися тільки головному проводові ОУН(б) на українських землях, тому “Смок” підозрював його (невиправдано!) у співпраці з радянською владою. Далі пані Зубрицька була друкаркою у Валерія Бондарчука-“Стемида”, “Варнака” і “Сизого”. З 1950 року тиражувала націоналістичну літературу для керівника Луцької округи Олександра Савири. Для конспірації постійно перебувала на одному місці, у тодішньому Берестечківському районі Волинської області. Там знайшла свою долю – ставного красеня Василя Сарчука, провідника району⁷.

Про нареченого Зубрицької, провідника Берестечківського району Луцької округи Василя Сарчука-“Якова”, присутніх біографічних даних відшукати не вдалося. Знаємо лише, що очолив район після смерті свого попередника “Дмитра”, котрий загинув⁸.

Зате віхи життя та діяльності особи, котра була керівником Сарчука і фактично благословила його на шлюб зі Зубрицькою – провідника Луцької округи Олександра Савири – маємо можливість відтворити. Олександр Феодосійович Савира у підпіллі мав дуже багато псевдонімів. Серед них – “Адам”, “Аркадій”, “А. Зарічний”, “Арсен”, “Білас”, “Блакит”, “Гордій”, “Зарічний”, “Івась”, “Лаврів”, “Лаврін”, “Олег”, “Осика”, “Назар”, “Ярий”, “Ярош”. Також у документації проходив під числами “201”, “320”, “333”, “888”, “1920”, “2548”, “3443”, “5226”, “8776”. Прожив недовго – з 1922 до 1953 рр. Знаємо, що станом на 1942 р. уже перебував у підпіллі ОУН(б). У 1944-му (до осені) перебував на Грубешівщині і підлягав Василю Галасі. Того самого року перейшов кордон і очолив Володимир-Волинське націоналістичне підпілля. За радянськими даними, певний час був референтом пропаганди Північно-західного краю “Москва”, перебував у терені “Крим” (Луцький район), який входив до цього краю. У 1949-му був призначений референтом СБ Луцької округи. Далі – референт СБ Луцького надрайону. Станом на 1950–1951 рр. – провідник Луцької округи. Вирізнявся жорстокістю у ставленні до радянської влади, партійного акти-

⁷ УСБУ у Волинській обл. – Спр. 17863-ос. – Арк. 1–6, 15–17, 19–23, 35–36.

⁸ Там само. – Арк. 49.

ву. Так, у 1950-му організував в с. Галичани викрадення живим вахтера Берестечківського райвідділу МДБ Зінчківського Петра, якого потім (за його вказівкою?) замучили до смерті. Працівники МДБ дуже довго не могли відшукати Олександра Савиру, адже очолюване ним підпілля на Луччині було справжнім більмом на оці, протримавшись аж до початку 1950-х. 16 липня 1949 р. “Грац”, котрий співпрацював з радянською владою, доповів, що убив “Яроша”. Але виявилось, що зробив помилку – порішив не того⁹. 1951-го чекісти захопили низку листів та документів, що йшли від “істинного” Олександра Савири до Василя Кука-“Т.”, Івана Литвинчука-“2122”, Василя Бея-“ППС”, “Бориса” та “Дем’яна”¹⁰. А відтак, спробували дешифрувати окремі з них, скопіювали зразки почерку відправника¹¹. Зрештою, чекісти таки вбили цього чоловіка 14 травня 1953 р. біля с. Підгайці Теремнівського району (нині – Луцький район) Волинської області¹².

Олександр Савира в урочистій обстановці власноруч заповнив свідоцтво про шлюб Василя Сарчука і Ліди Зубрицької. Як бачимо, Зубрицька взяла прізвище чоловіка. Весілля влаштували у селі Ново-Зборишів Луцького району (зараз – с. Новий Зборишів Горохівського району). У тому ж році у пари з’явився первісток. Назвали Василем.

Але весільні радощі швидко заступило горе. 30 серпня 1951 року радянські чекісти вбили Сарчука. А 4 грудня у Лобачівці Берестечківського району (зараз – Горохівський) опергрупа затримала його дружину Ліду. Саме тоді при жінці виявили саморобне свідоцтво про одруження. У момент затримання Ліда мала при собі пістолет. Тому термін покарання виявився великим. Військовий трибунал МДБ Волинської області засудив жінку за статтею 54-1 “а” до 25 років виправно-трудових таборів. На суді жінка пояснила прокурору, що пішла “в банду ОУН добровільно, за власними переконаннями”¹³. Згодом, через малу дитину, її “пожаліли”. Комісія Верховного суду СРСР скоротила строк до 10-ти років¹⁴.

Світлина молодят Василя і Ліди

⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2. – Оп. 60 (1953 р.). – Спр. 6. – Т. 1. – Арк. 80 (конверт).

¹⁰ Там само. – Оп. 61 (1951 р.). – Спр. 5. – Т. 1. – Арк. 136–153; Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 9. – Арк. 189 (конверт).

¹¹ Там само. – Ф. 2. – Оп. 60 (1953 р.). – Спр. 6. – Т. 1. – Арк. 80 (конверт).

¹² Там само. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 19–21.

¹³ УСБУ у Волинській обл. – Спр. 17863-ос. – Арк. 112.

¹⁴ Там само. – Арк. 143.

С В І Д О Ц Т В О
П Р О О Д Р У Ж Е Н Н Я

Український революціонер *Яків*
/псевдонім/

... *Сарчук Василь Іванович*
/прізвище, ім'я та по батькові/

українець, народжений *3. VII. 1922 р.* в с. *Ордів*...
р-н *Гадзів* обл. *Львівська*

і укр. революціонерка *Ліда*
/псевдонім/

... *Зубрицька Ліда Михайлівна*
/прізвище, ім'я та по батькові/

українка, народжена *9. VII. 1924 р.* в с. *Королиби*
р-н *Луцьк* обл. *Волинська*

одружились *28. I. 1951 р.* (*двадцять восьмого травня тисяча дев'яносто п'я-
дцять першого року*)

про що записано в "Свідоцтві про одружен-
ня", якого по одному примірникові дано
одруженимся, а третій примірник є в ар-
хіві ОУН Волинської Округи з 1951 р. за
№ 2/51.

Після одруження присвоєно прізвища:

чоловікові *Сарчук* *Сарчук Василь*
/власноручний підпис/

дружині ... *Сарчук* *Сарчук Ліда*
/власноручний підпис/

що підписом ствержую

О. п. Мартиниш

Присутні: /Лукаш/ *Лукаш*
/Левко/ *Левко*
/Арсен/ *Арсен*

Постій т. "Д"

... *28. I. 1951 р.*

Саморобне свідоцтво про одруження В. Сарчука та Л. Зубрицької, 1951 р. (фрагмент)

Відбувала покарання у Мордовській АРСР. Із сином Василем її розлучили. Від його імені 26 лютого 1952 року написала листа прокуророві (цитата дослівно): “Дядя Прокурор! ... Прошу Вас очень, одпустите мне дамой мою маму Зубрицьку Лидию Михайловну. Дядя Прокурор! ... Я своїй мамы совсем не помню. У всех есть мама, которая их ласкает. А я живу возле чужих людей и не знаю маминой ласки”¹⁵. Але “дядя”-прокурор ніяк не відреагував.

На наше переконання, дослідникам треба звертати більше уваги на такі документи, як це свідоцтво про одруження. Адже інформація про чиєсь особисте близька широкому загалові. Відтак шляхом популяризації документів про особисте життя повстанців цілком реально заохотити обивателя до історичної науки.

Володимир Ковальчук (Київ)

¹⁵ Там само. – Арк. 144.

ВИДАННЯ “СПОМИНІВ” М. ГРУШЕВСЬКОГО: ІСТОРІЯ РУКОПISУ ТА ВИДАННЯ

З прикрістю пропоную до друку це повідомлення. Автор кілька разів виголосив його в різних варіаціях, уперше – десь наприкінці 1980-х – на початку 1990-х р. у Педагогічному музеї, де привертав увагу присутніх Любомир Винар. На цьому засіданні я запропонував офіційно звернутись до колеги – “грушевськознавця” Пристайка у справі другої частини десятого тому “Історії України-Руси”. Цього листа, здається, до КГБ таки надіслали, де звернення, розуміється, й зависло. Останнього разу я виступив з цією приблизно темою 19 березня 2008 р. на круглому столі “Уряди Української Центральної Ради” (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра новітньої історії України). На жаль, склалося так, що в жодному збірнику матеріалів моєї статті нема. Останнього разу не вийшов і сам збірник. Усе-таки хоч раз треба цю статтю надрукувати.

Головна проблема цієї студії – ідеологічна боротьба в УРСР наприкінці її існування. Досить закономірно, що її учасники, роблячи добру кар’єру, уникали її висвітлювати, тож вивчено її вкрай недостатньо. Все ж таки, якщо простежити діяльність її учасників на протилежних бігунах, виявиться, що вона була доволі активна й гостра. Правдоподібно, ширше розкриватиметься вона, коли зміняться покоління й не стане тих перешкод, що гальмують роботу сьогодні.

Історія зберігання рукописних джерел до історії нашого минулого досі вивчалася частково, лише за державними архівосховищами. Певного часу вони перебували у структурі НКВД, тому їхня історія складалась не раз досить драматично; системно й докладно її досі не простудійовано. Тим більше не простежено історії приватного зберігання паперів, хоча всі партикулярні фонди починаються з приватних архівів. Тут головне завдання – щонайповніше зібрати відповідну фактографію.

Наприкінці 1960 р. у моїх руках опинилась рукописна книга – машинопис спогадів Михайла Грушевського про Центральну Раду. Надруковані на цигарковому папері, спогади були оправлені у просту голубувату тканину, а навскоси через увесь форзац виразно прочитувався власницький підпис – “Ів. Світличний”. Машинопис мав дві пагінації – 287 і 62 аркуші. Передрукувала спомини, як я потім довідався, – Надійка Світлична. Знаю інші примірники того передруку – В’ячеслава Чорновола